

Af Frederik Thomsen

DEN IRRATIONELLE RATIONALITET

Skal det effektivitetsfikserede handlingssystems
snævre blik for samfundets almene vel alene
udstede kursen for samfundets udvikling?

Den tyske sociolog Max Weber mente i starten af det forrige århundrede, at datidens erosion af overgribende meningssammenhænge udgjorde et væsentligt kendetegn ved det moderne samfund, og at denne nedbrydning af fortidens sociale såvel som metafysiske orienteringsrammer banede vejen for indstiftelsen af en tiltagende rationalisering af samfundets strukturer. Weber beskrev denne proces som en ”*affortryllelse*” af verden, og han påpegede pessimistisk, at den kalkulerende rationalitets institutionalisering i det moderne samfunds bureaukrati og økonomiske system på sigt ville udvikle sig til den dominerende kraft i det teknisk-industrielle samfund. En art upersonlig kraft, begrebsliggjort i hans diagnostiske beskrivelse af det ”*rationelle jernbur*”, som, med tab af mening og frihed til følge, ville blive det moderne samfunds skæbne. Weber forudså altså, at det rationelle verdensbillede ville forstene i et åndløst bureaukratisk magtapparat, som, regeret af upersonlige regler og målbare resultater, ville forpligte mennesket på den samfundsmæssige rationaliserings maskinelle effektiviseringsstrang. En forudsigelse, som i dag antager en nærmest profetisk karakter, da vores samfund i stigende grad synes behersket af en grasserende instrumentel fornuft, hvis teknisk-økonomiske rationalitet gør alt til direkte midler for økonomisk optimering.

En rationalitet, som uden modspil fra sansen for

det højere formål, og i en klæbrig forbindelse med den hæmningsløse vækstideologi, som på tværs af politiske skel menes at inkarnere fornuftens fremmeste stadie, til stadighed udvider gyldighedsområdet for sine instrumentelle betragtninger.

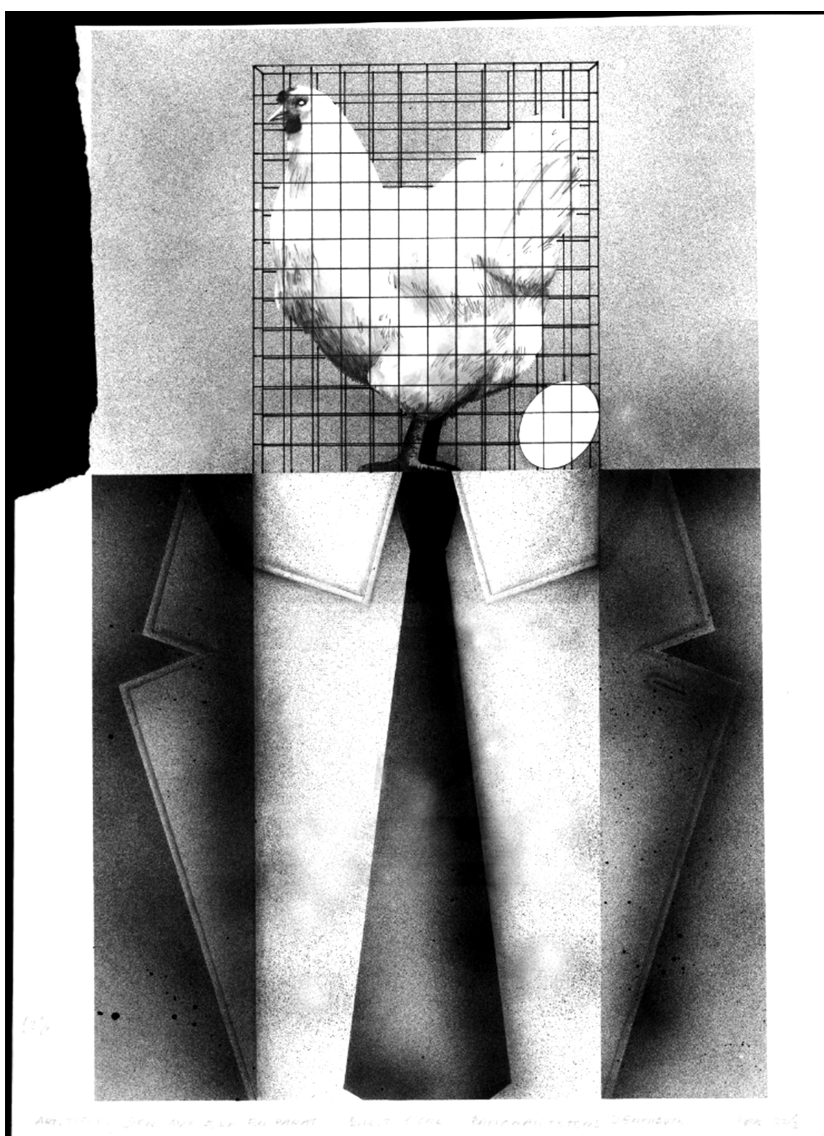
På denne baggrund kan vores samfunds udviklingstendenser i høj grad forstås i relation til en særlig instrumentel tænkning, som uden logiske endemål binder politikken til en snæver driftsøkonomisk rationaliserings- og konkurrencetænkning. En tænkning, der som en veletableret forståelseshorisont konserverer tanken indenfor rammerne af en særlig logik, som alene vurderer samfundets almene tilstand ud fra den nationale vækst- og konkurrenceevnes snævre målestok. Alle formål bliver således underlagt dette endimensionale princip, som, i form af en afpolitiseret ledetråd for samfundets fremadrettede udvikling, reducerer politiske spørgsmål til en ”teknisk” forvaltning af den økonomiske rationalitets monologisk sanktionerede fornuft. En autoritativ og historisk betinget fornuft, som modstandsløst gennemtvinger sit eget rationelle og demokratisk niverellerende tankegods, alt imens, at valget af mening og overordnede værdier ekskluderes fra det jernbur, hvis stænger den sjælløse væksttvangs teknisk-økonomiske rationalitet smeder. En koloniserende rationalitet, hvis økonomiske systemimperativer hastigt nedbryder de samfundsmæssige delsystemers selv-



stændige funktionslogik, og omformer deres normative særpræg i henhold til den fremherskende effektiviseringsdilles klinisk depersonaliserede verdensbillede.

I modstrid med efterkrigstidens bredspektrede måde at tænke menneske og samfund på, reduceres fællesskabet således til et produktions-konsumtionskredsløb, hvor alle institutioner og formål vurderes efter en økonomisk kræmmermentalitetens ensidige nyttekalkule. Alt, hvad der ikke kan legitimere sig selv med henvisning til målbare afkast i relation til profit, vækst og produktion, udskilles dermed, som følge af sin manglende tyngde, på den økonomiske rationalitetens ensidige vægt. En vægt, som vejer alle det menneskelige livs mangfoldige dimensioner efter det effektive vækstparadigmes kvantificerede kriterier for udvikling.

Som en tvivlsom følge heraf synes stadigt flere af samfundets forskellige områder at blive reorganiseret efter en instrumentel fornufts økonomisk funderede principper, hvorfor spørgsmå-



let om sociale, kulturelle, eksistentielle samt miljø- og dannelsesmæssige hensyn, foruden diskussionen om det gode samfunds grundlæggende forudsætninger, kontinuerligt udgrænses med henvisning til en snæver rationalitets afpolitiserede nyttemoral.

Indenfor menneskets eksistentielle sfære synes alt det, som blot tjener sit eget formål, og derfor ikke kan bringes på nyttemoralens snævre formel, fx til stadighed at blive devalueret af den vækstfikserede rationalitetens neo-tayloristiske effektivitetsjag. Menneskelivet bliver således genstand for en repressiv underordning af et ydre formåls tvang, bestående i udfrielsen af den ophøjede væksts eksponentielle kurver. I takt med, at kunsten, legen, fritiden, rejsen, kreativiteten og musikken mister sin rang af selvstændig kilde til værdi, bliver mennesket gradvist reduceret til et væksthormon, der, som en dehumaniseret produktionsenhed, forventes at lade sin individuelle stræben forene med den evindelige kapitalakkumulations udbrændende lod i livet. Denne spaltning mellem ånds- og samfundsliv – hvori personligheden underlægges en overindividuel helheds sociale funktionalisering af individet – udlagde Villy Sørensen i sit ho-



vedværk ”*Digtene og Dæmoner*” som konflikten mellem *eksistens* og *funktion* (Sørensen 1959). Som Nietzsche forfægtede Sørensen en art eksistensens æstetik, idet han på baggrund af en specifik forståelse af menneskeartens biologiske natur revsede måden, hvorpå funktionærmoralens opbyggelige normsystemer og selvtilstrækkelige materialisme suspenderede det unyttige i mennesket. En samfundsmæssig spaltning mellem borger og individ, som ifølge Sørensen undertrykker de før-kulturelle og eksistentielt ladede behov for mening og formål, der udgør et ontologisk faktum i hans forståelse af den menneskelige antropologi, og som på bekostning af samfundsmedlemmers psykiske tarv lader produktionsprocessens behov udstikke samfundsudviklingens strukturerende principper. Med inspiration fra den unge Marx’ filosofisk-psykologiske analyser af fremmedgørelsen, såvel som Freuds klassiske distinktion mellem lyst- og virkelighedsprincippet – hvori civilisationens overgribende kultivering mentes at henvise menneskets illegitime drifter til de ubevidste dybder af dettes psykiske struktur -, anfægtede Sørensen altså tendensen til at gøre funktionen til livets mening.

I forlængelse af denne tradition vil jeg mene, at den vækstfikserede konkurrencestats teknokratiske rationaliseringsbestræbelser – med sit ensidige blik for økonomisk nytte og effektivitet – nærer misforholdet mellem eksistens og funktion ved til stadighed at bortabstrahere hensynet til det hele menneske fra det endimensionale univers, som blottes indenfor den fremherskende rationalitets teknisk-økonomiske horisont. Sociologen Hartmut Rosa anfører en beslægtet kritik af denne irrationelle dimension af tidens dominerende rationalitet, når han i sin kritik af det senmoderne ”accelerationssamfunds” tidlige strukturer, og disses fremmedgørende forvrængning af relationen mellem selvet og verden, argumenterer for, at tidens sociale acceleration er slået om i en inversion af modernitetens oprindelige projekt – forstået som en emancipation fra ”blinde” naturlige, sociale og økonomiske pres. En udvikling, som uden bremses eller endemål menes at ofre alle sociale energier på accelerationsmaskineriets alter, der, symboliseret ved den socioøkonomiske konkurrences hamsterhjul, med et undertvingende pres indskrænker den enkeltes mulighed for at definere det gode livs mål og værdier (Rosa 2014).

Med indstiftelsen af vækstideologiens instrumentelle nytteetik forankres samfundets værdikriterier således uden for mennesket selv, hvorfor samfunds-

maskineriets upersonlige behov træder i forgrunden, og gør produktionsapparatets kontinuerlige ekspansion til et mål i sig selv. På denne baggrund fremmedgøres mennesket fra sit eget produkt, da det ikke blot tjener som middel for menneskelig trivsel, men derimod gør individet til et viljeløst redskab for udfrielsen af produktionsprocessens økonomisk betingede målsætninger.

Indenfor uddannelsesområdet synes den instrumentelle rationalitets vulgære nytteetik ligeledes ophøjet til et underliggende styringsprincip, hvilket har affødt en markedsbestemt funktionalisering af uddannelsessystemet, som i stigende grad reducerer spørgsmålet om dannelse til en servicering af samfundets erhvervsbetingede behov. Viden betragtes således primært som en vare, som skal legitimere sig således, og derved også underkaste sig hensynet til den økonomiske rationalitets kortsigtede rentabilitetskriterier. På denne baggrund eroderer tidsåndens strømlinede nyttemoral grundlaget for det borgerlige dannelsesideal, der, som en humaniserende stedsans, tidligere udgjorde samfundets demokratikvalificerende vækstlag for kulturelt, politisk og socialt stimulerede medborgere. Fremfor at udgøre summen af diverse historiske såvel som filosofiske, kunstneriske og musikalske traditioner, synes dannelsesidealet med andre ord omsmedet til et spørgsmål om objektiveret kompetence. En snigende kommercialiseringsproces, hvorigennem man – på bekostning af de kulturbærende fags åndfulde dyrkelse af menneskets aktive bevidsthedsliv – i stigende grad støber konkurrencestatens fodfolk efter produktionsapparatets erhvervsrettede forme. En udvikling, hvorigennem man devaluerer og udgrænser blikket for de værdier og konstanter i det menneskelige liv, som – hinsides den instrumentelle fornuft – ikke lader sig begrunde ud fra et rent økonomisk hensyn.

Fremfor blot at assimilere dannelsen med det økonomiske systems praktiske behov, og derved reducere den til et spørgsmål om operationalitet, bør man snarere anskue det dannede udsyn som et bolværk mod indskrænkelsen af menneskelivets horisonter. I forlængelse heraf kan vi passende lade os inspirere af *straussianeren* Allan Bloom, når han i sit lærde kampskrift for fortidens åndelige arvesølv – ”*Historien om vestens intellektuelle forfald*” (1991) – retter sin neokonservative kulturkritik mod den vulgære nyttemorals horisontindsnævrende dannelsesstab. I en elitær opposition til sin samtids åndelige armod, konkretiseret ved relativistiske mode-

luner og materielle excesser, agiterer han derimod for, at det er igennem den vestlige kulturs intellektuelle kanon, at vi bør lade os kvalificere som mennesker. Som en elitær bastion mod samfundets åndelige forfladigelse forfægter den afdøde professor, med sin ophøjelse af den videbegærlige fordybelse i tilværelsens dybere essens, således et bredere og mere klassisk dannelsesideal. Et dannelsesideal, hvis mål og visioner rækker udover den konformerende funktionalisering af individet, som følger med uddannelsens degradering til teknisk serviceorgan for erhvervsudøvelsens specifikke fordringer. For ved kun at udklække snævre specialister til varetagelsen af den økonomiske udviklings praktiske behov, og derved smede individet til et brudstykke af samfundets hele, tynger man den bevidsthed, som evner at hæve sig over tidsåndens dominerende skabeloner for tænkning.

På denne baggrund kan dannelsen ligeledes udgøre et korrektiv til den sjælløse instrumentalisering af fornuften, som i form af vækstideologiens særegne rationaliseringsproces behersker vores samfunds sociale, politiske og økonomiske handlingsliv – en kulturudvikling, som indbilder sig at repræsentere det højeste stadi i menneskehedens udvikling.

Parallelt hermed synes den økonomiske nytteetik kvantificerende kalkuler ligeledes at legitimere en stadig mere ulige fordeling af den samfundsskabte kapital, som, med reference til konkurrencevilkårets tvingende logik, sideløbende fritages for sociale forpligtelser, knyttet til dens uhæmmede jagt efter gunstige investeringsbetingelser. Den økonomiske nyttemorals handlingsvejledende principper har således medført en socialt stratificerende omsmedning af det velfærdsstatslige medborgerskab, som i mange år har udgjort en politisk legitimeret og institutionelt forankret stødpude mod det kapitalistiske markeds usikre åg. En nyttemoral, som, uden skelen til strukturelle funktionsfejls kollektiviserende ansvarspådragelse, systematisk udmagrer velfærdsstatens socio-økonomiske landvindinger, imens den tilpasser os den ”skæbnsvangre” udvikling, som hinsides menneskelig intervention formes af de upersonlige kapitalstrømme der flyder gennem verdensmarkedets transnationale optionsrum. Det paralyserede tankeliv, som følger med det produktionsideologiske vækstparadigmets kvasi-religiøse blik for effektivitet, synes altså også at forme samfundets sociale sfære efter sin snævre værdisætning, og dermed hævde sin teknokratiske rationalitet over den egalitære velfærdsstats

ideologisk medierede klassekompromis. En udvikling, som, foruden et opgør med det sociale fællesskabs institutionaliserede solidaritet, og med reference til vores egen ”objektive” interesse, understøtter en snigende individualisering af markedets kollektive risici.

Vækstparadigmets instrumentelle fornuft synes altså kontinuerligt at ekspandere sit legitime virkefelt, og dermed udgrænse de alternative forståelsesrammer, som kunne begrænse hensynet til maksimal effektivitet og udbytte i andre formåls navn. På denne baggrund organiseres samfundets indretning ud fra en teknokratisering af den politiske meningsdannelse, som i stigende grad indsnævrer muligheden for en politisk udformning af samfundet, der, under hensyn til kulturelle, filosofiske og økologiske overbevisninger, tilgodeser blikket for sociale formål, overordnede økosystemer og fællesmenneskelige behov.

Som en reaktion på denne ”instrumentelle” formalisering af fornuften, hvis konventionelle visdom til stadighed indsnævrer samfundsudviklingens synlige horisont, bør vi overveje, hvorvidt det fremherskende rationalitetsprincips ideologiske bannerførere gøder jorden, hvorfra det gode samfund fremadrettet kan spire? Skal det effektivitetsfikserede handlingssystemets snævre blik for samfundets almene vel alene udstede kursen for dettes samlede udvikling, eller bør tidsåndens herskende perceptionsmatrice frigøres fra det rationelle jernbur, som tidens økonomisk ladede teknificering af politikken medfører, og derigennem suppleres med kvalitative målestokke, baseret på sociale, demokratiske, bæredygtige og eksistentielle betragtninger? En frigørende fornuft, som kan udfordre den æstetisk vulgære og eksistentielt tvivlsomme accelerationslogik, der, under dække af reformbegrebets progressive klang, nærer tidens perfektionerede rovdrift på mennesker og natur. En fornuft, som vurderer alle værdier i lyset af den instrumentelle logik, som gør alt til midler for et stadigt mere omsiggribende økonomisk apparat. Et apparat, hvor midlerne i stigende grad tager form af indiskutable mål, og idealet om effektivitet fortrænger spørgsmålet om effekt.

LITTERATUR:

Bloom, A. (1991): *Historien om vestens intellektuelle forfald*.

Gyldendal.

Rosa, H. (2014): *Fremmedgørelse og acceleration*. Hans Reitzel.

Sørensen, V. (1959): *Digitere og Dæmoner*. Gyldendal.

Frederik Thomsen er cand.soc. i socialt arbejde.